

ВЪТРЕШНИ ФАКТОРИ ЗА ФОРМИРАНЕ
НА ПРОСТРАНСТВЕНАТА СЕГРЕГАЦИЯ НА РОМИТЕ
(НА ПРИМЕРА НА ХАРМАН МАХАЛА, ГР. ПЛОВДИВ)

*Надежда Илиева*¹

DOI: 10.35101/prg-2022.3-4.6

В настоящото изследване се изяснява същността на вътрешните фактори, които оказват влияние върху процесите на пространствена сегрегация. Те са свързани основно с доброволната пространствена сегрегация, наречена още автосегрегация. Направен е анализ, на примера на Харман махала, гр. Пловдив, на влиянието на психологическите, етнокултурните фактори, формираните стереотипи, предразсъдъци, социални и пространствени дистанции върху решението на ромската етническа група да се обособи в дадено градско пространство.

INTERNAL FACTORS FOR THE FORMATION OF SPATIAL
ROMA SEGREGATION
(CASE STUDY OF HARMAN MAHALA NEIGHBOURHOOD,
CITY OF PLOVDIV)

Nadezhda Ilieva

Abstract: Internal spatial segregation factors are mainly related to voluntary spatial segregation, also called auto-segregation, as they determine voluntary decisions to concentrate in one neighborhood a group of people with common features in ethnic and/or social affiliation and shared interests, worldview, beliefs, norms, values, similar expectations and lifestyles. In the present study, the essence of the internal factors that influence the processes of spatial segregation has been clarified. An analysis was made, on the example of Harman neighborhood, Plovdiv, of the influence of psychological, ethno-cultural factors, formed stereotypes, prejudices, social and spatial distances on the decision of the Roma ethnic

¹ Национален институт по геофизика, геодезия и география – Българска академия на науките

group to separate itself in a given urban area. The period of transition is accompanied by the strengthening of negative negative prejudices and stereotypes, and the social and spatial distances on the part of the majority, the Bulgarians, are increasing. And vice versa, this distancing is also very clearly observed on the part of the Roma from the majority and is expressed in their preferences to live apart from it and to preserve their ethno-territorial community, which is manifested not only in terms of the residential environment, but also in other social spaces. After the withdrawal of the welfare state, the ghettoization of the Roma is increasingly intensified, as they themselves seek solutions to their daily household problems and thus become less and less dependent on the state and do not rely on it. Through the quantitative research, it is confirmed that if before 1989 the Roma worked, studied and shared the same social spaces together with the Bulgarians, currently these ties are completely broken. The Roma in Harman Mahala are looking for and finding a way out by themselves in securing the income in the household, which, contrary to the generally accepted stereotypes about the Roma, is not provided by the state. In recent years, in connection with increased emigration, a larger proportion of households rely on financial support from relatives working abroad or income from informal trade. After returning from abroad, the Roma feel increasingly distant and independent from the state, the process of encapsulation intensifies and the construction of invisible walls between the Roma and the surrounding population becomes higher and higher. An independent structure is created in which the role of internal social networks, loyalty to the place, internal rules, laws, norms is strengthened more and more, and all this is the result of their long coexistence. The strong influence of internal factors is also confirmed by the results of the high degree of satisfaction with the neighborhood, the neighbors they live with, whether they would move and whether they would live elsewhere. Another proof of this is that regardless of an increase in the social status of the residents of the neighborhood, which is accompanied by an improvement in their financial situation, they do not break the connection with the ghettoized structure. Ethnic relations and social support are strengthened by functioning strong social networks, long-term coexistence, a highly developed sense of belonging to the place, which have a significant impact on the territorial separation and concentration of the Roma population and on their desire to preserve their identity, traditions and culture. The high subjective assessment given by the residents of the neighborhood, which is closely related to the internal factors of spatial segregation, is also a result of the sense of security felt by the residents of the Roma quarter - something that ethnic groups constantly seek. A very strong role in the formation of the ethno-territorial community and the distancing of the state was played by the Muslim religion professed by its members and the Turkish mother tongue. These ethnic characteristics lead to the formation of the thought of alienation of the Turkish Roma (who are more than 90% of the population of Harman Mahala) not only from the majority, but also from the other Roma groups. There is a process of searching for a new self-identification, of distinguishing an ethnic community related to the Turkish identity. All these processes give reason to draw a conclusion about the strong influence of the internal factors for spatial segregation of the Roma in the formation of the urban ghettoized structure in the city of Plovdiv.

Keyword: spatial segregation, internal factors for spatial segregation, social and spatial distances, Roma ethnic group, Harman Mahala neighbourhood, city of Plovdiv

УВОД

Формирането на различни модели на пространствена сегрегация не е случаен процес и дава важна информация за взаимоотношенията между отделните етнически общности. Според Klaff (1987) освен класическия екологичен подход, въведен в социологията от Чикагската школа в началото на XX в., при

обяснението на решенията за местоживеене, които се основават на резултатите от икономическата конкуренция за пространство, не трябва да се пренебрегва значението на ценностите на отделните общности и на много други субективни и обективни влияния.

Вътрешните фактори за пространствена сегрегация са свързани основно с доброволната пространствена сегрегация, наречена още автосегрегация, тъй като те определят доброволните решения в един квартал да се концентрира група от хора с общи черти в етническата и/или социалната принадлежност и споделени интереси, светоглед, вярвания, норми, ценности, сходни очаквания и начин на живот. Чрез този модел на сегрегация се създават богати или бедни териториални концентрации. В геоурбанистиката постепенно навлиза терминът „реваншистки урбанизъм“, който се отнася до процесите, чрез които населението се опитва да се оттегли от разнообразието на града. Тези процеси са характерни за населението с високи доходи. Бедните сегрегирани структури, подобно на богатите, имат висока степен на самоизолация, но за разлика от богатите затворени комплекси, се отличават с добре развити вътрешни социални мрежи. Целта на самоизолацията е да се защити от външно влияние. Marcuse (2005) описва процеса на формиране на „етнически анклавни“ в градовете като доброволно обединение на група от населението с цел опазване и самозащита на собствените си интереси чрез механизма за изключване на другите. В предходни две публикации са изяснени същността на факторите за пространствена сегрегация (Илиева, Асенов, 2016) и демографските фактори за формиране на пространствената сегрегация, на примера на Харман махала, гр. Пловдив (Илиева, 2022). Основната цел на настоящото изследване е да се изясни влиянието на вътрешните фактори на пространствена сегрегация на примера на Харман махала, гр. Пловдив.

МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Някои учени смятат, че социалното групиране в града винаги е резултат от държавната политика. Така например Van Kempen (2007) изказва твърдението, че: „градове не са „естествено“, разделени: те биват разделяни“, като подчертава водещата роля на държавата. Тези автори обаче пренебрегват множество примери за действащите подходи отдолу-нагоре при генериране на градските социални разделения. Като доказателство за това е обособяването на някои ромски махали или групирането на жители с висок социален статус в градското пространство. При тези твърдения на предна позиция се поставя чувството за общност и лична идентификация с даден квартал. Настоящото изследване потвърждава, че тези подходи (отдолу-нагоре) са типични за квартали с ясно изразена културна идентичност, чувство за общност и лична идентификация с пространството, което обитават. Според Voal (1981) и Marcuse (1997) територията, в която е концентрирано населението, служи като защитно пространство срещу дискриминацията и дори предоставя определени предимства, които имат икономически (създаване на специфични стратегии за препитание и алтернативни икономически структури), културен (способност за поддържане и обединяване на общи културни модели), социален (свързани са с мрежите

за социална подкрепа) и политически (създаване на алтернативни политически институции) характер. Van Kempen и Özüekren (1998) допълват тази теория, като уточняват, че по този начин членовете на отделните групи намаляват своята изолация. Те описват предимствата при поддържането на близки отношения в общността и взаимните ползи от получаването на подкрепа във връзка с намирането на работа и финансовите ресурси. Според Kogan (2004) „моделите за солидарност, основани на етническите взаимоотношения, се използват като стратегия за оцеляване и преодоляване на градските неравенства и градската бедност“. Knox и Pinch (2000) отбелязват, че сегрегацията на етническите групи в пространството помага на имигрантите, уязвимите и маргинализираните групи да се подкрепят взаимно, да запазят своята култура, да осигурят своята сигурност, да засилят политическото си представителство и влияние.

Към вътрешните фактори с най-голямо значение следва да се разгледат и степента на удовлетвореност на жителите от града, квартала, жилището; пространствената стигматизация; стереотипите; социалната и пространствената дистанция между етническата група и мнозинството и останалите групи от населението; устойчивостта на квартала; социалната среда, съседските взаимоотношения, изградените модели за подкрепа и т.н. Всеки един от тези фактори оказва влияние върху другите и всички те се намират в постоянна взаимовръзка. Така например, социалната дистанция, която съществува между ромите и българите, съществено влияе върху субективната оценка за средата на обитаване или пространствената стигматизация – върху стереотипните представи и т.н. Извършено е количествено социологическо проучване сред ромското население в Харман махала, с обхват на извадката 500 д. То е подкрепено с качествени методи за набиране на информация – интервюта със здравни и училищни медиатори, жители на Харман махала.

Кварталът не може да се разглежда само от физическа гледна точка – като място, където живеят представители на ромската група. Връзката между пространството и населението е дълбоко вкоренена, като самата общност трансформира това пространство, което представлява „огледало“ на нейните ценности, нагласи и възприятия. Обикновено при пространствената сегрегация връзката между пространство и етническа общност е особено силна и трудно може да бъде разрушена. Привързаността към мястото се повлиява от взаимодействието между хората и физическото пространство, както и от символните характеристики, които му приписват. Физическите характеристики на квартала/жилището е едната страна, която трябва да се вземе предвид при оценка на квартала, но тук трябва да се имат предвид и по какъв начин общностите се вплитат в пространството, което обитават. Обособяването на устойчиви квартали не означава само качество на околната среда, а все повече значение придобива и формирането на стабилна, интегрирана местна общност (Dempsey et al., 2011). Според Hourihan (1984) социалните взаимоотношения могат да компенсират влошените физически условия, особено в необлагодетелствените райони, каквито са ромските квартали. Много автори (например Tognoli, 1987; Amerigo, Aragones, 1997) смятат, че социалните взаимоотношения имат много по-силно влияние върху степента на удовлетвореност от жилището и квартала, отколкото нейните физически характеристики. Tongoli (1987) подчертава значението на приятелските междусъседски взаимоотношения при дефинирането на жилищната

удовлетвореност особено за тези с намалена подвижност, като например възрастните хора. Според Canter (1977) „жилищна удовлетвореност се определя от удоволствието или удовлетворението, което изпитват живеещите в конкретно място“. Степента на удовлетвореност от населеното място, квартала, жилището на определена група оказва влияние върху поведенческите модели при избор на жилище, които се основават на предпочитанията, възприятията и вземането на решения за това. Наличието на несъответствие от удовлетвореността от определено жилище, квартал, град, може да доведе до решение за миграция, но преди да се вземе такова решение, трябва да се достигне определен „праг“, тъй като не всяко чувство на неудовлетвореност води до решение за миграция. Естествено тези миграционни процеси могат да се реализират на практика при наличието на достатъчно висок доход, зависими са от големината и състава на домакинството, политиката, която водят местните власти и т.н. Изборът на жилище е пряко свързан и със семейния жизнен цикъл. Различните домакинства имат различни представи за желаното от тях жилище. За някои видът на жилището не е от решаващо значение, а по-голяма важност се отдава на разстоянието до работата, училището, центъра на града.

Според Bonnefooy (2007) „качеството на жилището или квартала се отнася до физическото състояние на жилището, както и качеството на социалната и физическата среда, в която се намира то. Показателите, които се използват за оценка на качеството на жилищата, включват качеството на въздуха, безопасност на дома, пространството, с което разполага човек, и т.н.“. Wellner et al. (2015) посочват, че измеренията на качеството на жилищата се „диференцират на физически характеристики (местоположение, качество на сградата и т.н.), икономически (ниво на наеми, комбинация от наематели и др.), социални (атмосфера на квартала, сигурност и др.), екологични и свързани със здравето на населението (шум, замърсяване и т.н.), като тези показатели допринасят за концептуализацията на качеството на жилищата“. Темата за оценка на качеството на жилищната среда се обсъжда и от Kain и Quigley (1970), докато Ha и Weber (1994) са разработили индекс за качество на жилищата и тестват връзката му с удовлетвореността от тях. Последните автори идентифицират 7 измерения на качеството на жилищата, като използват факторния анализ при оценка на основните компоненти: екологична безопасност, планиране/озеленяване, жилищна политика, социокултурна среда, обществени услуги, поддръжка на жилището и физическа характеристика на жилищата. По-късно тези индекси са приложени от Kesalkheh и Dadashpoor (2012). Aragonés et al. (2016) анализират връзката между благосъстоянието на домакинството с дома, квартала, съседите при обяснение на степента на удовлетвореност, като се търсят корелации между субективното и обективното, както и между физическото и социалното. Всички тези автори подчертават значението на „привързаността към мястото“ и тясната връзка с жилищното удовлетворение. Според Bonaiuto et al. (1999) „удовлетвореността от жилищата може да се възприеме като цялостна оценка на жилищната среда от гледна точка на жителите. Тя може да бъде дефинирана като усещане за удоволствие или удовлетворение, произтичащо от обитаването на определено място“. Bonaiuto et al. (1999) идентифицират четири основни аспекта, по които може да се оцени качеството на жилището и квартала: пространствени; социални; функционални и контекстуални (начин на живот,

замърсяване/здраве, поддържане и грижи). Bonaiuto и Fornara (2017) говорят за жилищна (градска) оценка за качеството на различните специфични атрибути на жилищната (градска) среда, която може да бъде технически и експертно базирана (т.е. обективна) или базирана на лични наблюдения (т.е. възприемана субективно). Двамата автори определят удовлетвореността от жилището като удоволствие да живееш на определено място и тази оценка може да бъде направена на няколко нива (напр. жилище, сграда, квартал). На базата на прегледа на литературата Abidin et al. (2019) обобщават, че „... жилищното удовлетворение се дефинира като чувство на удовлетворение, когато човек има или е постигнал това, от което се нуждае или желае в жилището. Удовлетвореността от жилището може също да се определи като индикатор за виждането на собствениците на жилищата за общото качество на техния живот и това може да означава, че очакванията на индивида за жилище са удовлетворени.“

Според Shieh et al., (2011) субективната оценка се отнася до начина, по който жителите възприемат града, квартала и домовете си. Тя понякога не съответства на параметрите, които вземащите решения могат да контролират и е свързана с начина, по който жителите на квартала оценяват и възприемат средата за обитаване (жилище, квартал, град). Понякога жилищната среда може да се възприема като висококачествена, независимо от това как тя се приема от експерти според утвърдените нормативи (Shieh, Sharifi, Rafieian, 2011).

Може да се обобщи, че качеството на жилищната среда е многомерна величина, поради което се използват и прилагат широкообхватни методики за нейното оценяване. Научните изследвания се фокусират върху търсенето на по-интегриран подход при интерпретацията на качеството ѝ. Shieh, Sharifi, Rafieian (2011) предлагат методология за оценка за качеството на градската среда, на ниво жилища, квартал и общности. Тези инструменти измерват начина, по който жителите възприемат средата, която обитават, и степента на удовлетвореност и привързаност към мястото. Тези автори посочват, че е изключително голямо предизвикателство да се систематизират многостранните концепции за взаимодействия между човека и градската среда. От една страна, това се дължи на факта, че градовете предлагат разнообразна смесица от квартали, във всеки от който се формира мрежа от сложни взаимоотношения. От друга страна, населението, което обитава дадено пространство, е и активен участник в изграждането му. Кварталите могат да бъдат описани по много начини, като например демографски профил, социални мрежи, физически характеристики и т.н. Повечето автори подчертават, че всеки един критерий разглежда различни аспекти на градската среда, но не предлагат пълна класификация на елементи, която да характеризира комплексно средата на обитаване. Според тях средата на обитаване може да се оцени обективно и субективно, като само обективните показатели не могат да се използват при оценка на качеството на градската среда, тъй като качеството в своята същност е субективна величина. Ако човек вярва, че средата, в която живее, е с високо качество, за него е без значение какво се твърди с обективните показатели, или с други думи, субективната оценка понякога се разминава с възприетите количествени параметри. В Rapport (1983) се посочва, че и двете оценки трябва да бъдат включени при анализа на качеството на околната среда. Субективната оценка се фокусира или върху положителните социални характеристики, като например стабилност, неформална подкрепа,

сигурност, чувство за общност, или върху отрицателни – отчужденост, несигурност, нестабилни отношения, престъпност, кражби, безредици и т.н. Чувството за удовлетвореност се създава при наличие на положителни и липсата на отрицателни характеристики, което е взето предвид в настоящия анализ. При субективната оценка за градската среда е използван теоретичният модел на Shieh, Sharifi, Rafieian (2011) (фиг. 1), който е създаден на основата на задълбочен преглед на литературата и в който са идентифицирани и структурирани съответните атрибути за оценяване средата на обитаване. Този модел е структуриран в четири нива. Първото ниво се отнася за удовлетвореност от градската среда. На по-ниско, второ ниво е представена степента на удовлетвореност от квартала, жилището и съседите. От своя страна, някои от тези атрибути се разклоняват допълнително на трето ниво при оценка за жилището и трето и четвърто ниво при оценка за квартала.

Теоретичният модел на качеството на околната среда е използван за изготвяне на анкетата, направена в Харман махала, в която всеки един от респондентите прави оценка за степента на удовлетвореност от квартала, жилището и съседите, както и на техните характеристики на по-ниско (трето и четвърто) ниво. Въпросите, отнасящи се до субективната оценка за качеството на обитаваната среда, са формулирани в няколко групи в зависимост от възприетите нива в теоретичния модел (фиг. 1). При някои от въпросите, като например: Доволни ли сте от квартала, в който живеете? Доволни ли сте от жилището, в което живеете? и т.н., е възприета петстепенна скала на възможните отговори: доволен съм; по-скоро съм доволен; по-скоро съм недоволен; недоволен съм; не мога да преценя.

Удовлетвореността от квартала (ниво 1, 2) се измерва чрез задаване на респондентите на следните въпроси:

– Ако човек можеше да избира квартала, в който се ражда, бихте ли избрали същия квартал? Отговорът е структуриран в три варианта – по-скоро да, по-скоро не, трудно ми е да отговоря.

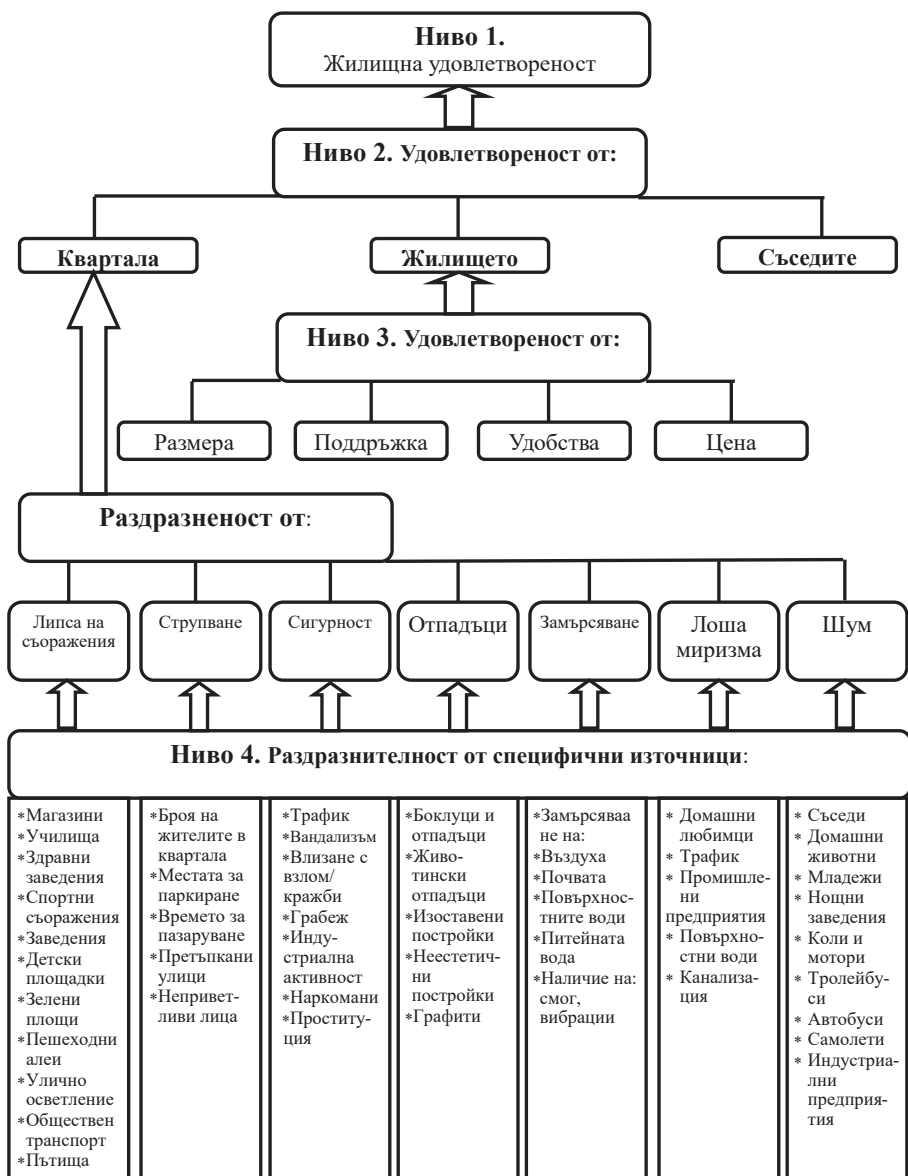
– Бихте ли се преместили в друг квартал? – с три варианта за отговор: да, не, не мога да преценя.

– Ако имахте възможност да се преместите къде бихте отишли да живеете в града?

– Бихте ли се преместили в социално жилище? Ако да, имате ли възможност да се преместите в социално жилище? Какви пречки съществуват пред Вас, да се преместите в социално жилище?

– Доволни ли сте от квартала/махалата, в който живеете? с пет варианта за отговор: доволен съм, по-скоро съм доволен, по-скоро съм недоволен, недоволен съм, не мога да преценя.

Удовлетвореност от квартала (ниво 3 и 4) е формулирано в 35 въпроса, например: Според Вас кварталът, в който живеете е пренаселен? Според Вас достатъчни ли са детските градини, училищата, здравните заведения в квартала, в който живеете? Чувствате ли се сигурен в квартала, в който живеете? Има ли добре изградени връзки с обществения транспорт? и т.н. Предложени са структурирани отговори, в които респондентите трябва да направят оценка на всички характеристики от посочените две нива.

Фиг. 1. Теоретичен модел на характеристиките, които определят степента на удовлетвореност от квартала, жилището и съседите (Shieh, Sharifi, Rafeian, 2011)

Удовлетвореността от жилището (ниво 2), в което живеят респондентите, се измерва чрез отговорите на следните въпроси:

- Доволни ли сте от жилището, в което живеете?
- Доволни ли сте от размера на жилището, в което живеете?
- Доволни ли сте от удобствата, които предоставя жилището, в което живеете?

– Доволни ли сте от цената на жилището, в което живеете?
– Доволни ли сте от разходите, които са необходими за поддръжка на жилището, в което живеете? с пет варианта за отговор: доволен съм, по-скоро съм доволен, по-скоро съм недоволен, недоволен съм, не мога да преценя.

Оценката за удовлетвореността от съседите (ниво 2) е направена при задаването на следните въпроси:

- Доволни ли сте от съседите, с които живеете?
- Как бихте оценили отношението със съседите, с които живеете?
- Ако можеше да избирате съседите, бихте ли избрали същите?

След завършване на анкетата респондентите са помолени да оценят отрицателните и положителните черти на квартала, в който живеят, и какво биха променили в него, така че да постигнат желаната среда за обитаване. Поставени са им и въпроси за сигурността в квартала, в града и в държавата, в която живеят, за имуществото, което притежават, за социалните и пространствените дистанции между ромите и българското население и др.

При изследване на социалните и пространствените дистанции е използвана скалата на Bogardus (1926).

Субективната оценка за градската среда се определя и от някои индивидуални характеристики на населението, които могат да повлияят върху начина, по който оценяват градската среда, като например: демографски (възраст, структура, брой членове в домакинството, ниво на заетост, безработица, семеен статус), социални и икономически (доходи на домакинството, структура на доходите, социална група, образование) и етнически характеристики (етническа, религиозна принадлежност). Добросъседските ежедневни взаимоотношения, както и етническата и културната близост до голяма степен влияят върху начина, по който се чувства дадена група от населението. Освен гореспоменатите характеристики са включени и някои други, описващи обективното състояние на жилището, като например размера му, броя на стаите, благоустроеност, амортизация (годината на построяване), конструкция и др., което дава възможност да се направи съпоставка между обективните и субективните характеристики на градската среда.

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Проучването на Асенов (2018) показва, че в Харман махала живеят трето–четвърто поколение роми. Най-често те живеят в една къща. Много често съседът – близък или далечен, е роднина и разделението на пространството е въпрос на вътрешни договорености, които се определят в зависимост от близостта между съседите. Силната връзка с квартала, която ромите развиват, е тясно свързано с понятието „принадлежност към мястото“ (Steele, 1981). Според Hummon (1992) „принадлежност към мястото“ е многомерна величина, която се използва при характеризирание на връзката между населението и пространството. Като концепция тази принадлежност се свързва с местата, които не се възприемат само като точки в пространството, а като места, към които хората съотнасят преживявания, спомени и чувства, формиране на идентичност, зависимост, сигурност и принадлежност, устойчивост във времето, развити социални мрежи и взаимоотношения. Познаването на мястото обаче не означава

неизбежно чувство за принадлежност и сигурност, тъй като може да доведе до усещането на определен индивид, че е „извън мястото“, т.е. изключено от него, което при ромите не се наблюдава. Социалните мрежи, връзките, продължителността на пребиваването и т.н. са ключовите фактори, които оказват влияние върху усещането за принадлежност към мястото. Пребиваващите за кратко жители рядко развиват чувство на привързаност и принадлежност към квартала, за разлика от тези, които са от дълго време или са постоянно живеещи. Субективната оценка за квартала се влияе от времето на заселване и последователността на поколенията, които обитават тази област: обикновено колкото по-дълъг е престоят, толкова по-силни са отношенията между пространството и населението и той има по-дълбок отпечатък върху околната среда. В случаите, в които населението е формирано от първо поколение жители на квартала, вероятността той да бъде премахнат, разформиран, трансформиран е много по-голяма, както и усилията, средствата, които ще се вложат, за да се преместят в зоните с по-малка териториална концентрация на роми, ще бъдат по-малки. Ако живеят второ, трето и т.н. поколение в махалата, населението е здраво вкоренено в пространството и както усилията, така и средствата ще бъдат много големи. Именно с тези характеристики се свързва устойчивостта на ромския квартал Харман махала, гр. Пловдив.

Пространствената стигматизация е процес на социално етиктиране, при който определена личност или група е „маркирана“ от обществото, като този етикет му приписва характерни черти, базирани на стереотипи, а не на действителното познаване на истинското поведение на групата. Стигматизираните лица или групи се възприемат като различни, девиантни, чужди. Процесът на стигматизация засяга бъдещото мислене и поведение на засегнатия индивид и влияе пряко и върху процесите на дискриминация и взаимоотношението между отделните групи. Поведението и действията на стигматизираните лица често се приписва на тяхната природа и характер и се интерпретират като доказателство за възприетото негативно отношение към тях от страна на мнозинството. В резултат на маргинализацията, стигматизацията и сегрегацията засегнатата група търси място, където няма да бъде отхвърлено и застрашено. Ромите са отхвърлени както на институционално, така и на личностно ниво, като търсят място, обитавано от лица със сходни характеристики и обикновено извън пространството, населено от мнозинството, което от своя страна с течение на времето възприема гетоизираната структура като място, опасно да бъде посещавано. По този начин сегрегираната структура е заградена от невидими стени и от двете страни – отвътре от членовете на групата и отвън – от членовете на мнозинството. При тези случаи общността е обвързана помежду си освен в социален, но и в пространствен аспект. Затова говорим не само за етническа, а и за пространствена общност, като колкото по-тесни са връзките, които съседите имат помежду си, толкова по-голяма е способността им да запазват и укрепват специфичния начин на живот, пространствено дефиниран в града. Ромите се чувстват сигурни, затворени в своята етнотериториална общност, а функциите, които тя изпълнява като цяло, са: сигурност, запазване на културната идентичност, предоставяне на пълен набор от услуги за членовете ѝ, ефективно и пълноценно използване на ресурсите на общата територия и подпомагане на ромите за адаптацията им във враждебно настроена околна среда.

Предварителните изследвания в Харман махала (Илиева и др., 2019) установяват нарастващо капсулиране на ромската общност от околната градска среда. Като „автономна“ пространствена единица махалата става все по-отдалечена и не разчита на държавата, като същевременно ролята на вътрешните социални мрежи, лоялността към мястото, дългогодишното съжителство (за повече от век), вътрешните правила, закони и норми стават все по-важни. Тези процеси водят до все по-голяма изолация. Отделеният квартал се възприема от българите като „бяло петно“ на картата на града и го изключва от възможните места за посещение, тъй като го възприема като високопрестъпна и опасна зона. Тази пространствена стигма се разпростира не само в самия квартал, но и извън него, което е видно от спада на цените на недвижимите имоти, съседни на Харман махала. Изграждането на тази невидима стена между мнозинството и ромското малцинство, заедно с придружаващото отхвърляне на ромите на институционално и лично ниво, играе ролята на силен консолидиращ фактор, засилващ вътрешната поляризация и привързаността на ромите към мястото, което от своя страна води до отхвърляне на външни лица. От друга страна, тази засилваща се поляризация през последните години и опитите на ромите да влязат в контакт с външния свят са съпътствани със сериозни трудности. Непознаването на „другия“ води до отдалечаването от външната среда. В същото време проникването на лица, които се възползват от тази откъснатост, улеснява в значителна степен манипулацията, например по време на избори. Получава се един затворен кръг, при който, оставяйки в сегашната ситуация, липсват реални възможности за „външна“ социализация. Враждебността генерира, от една страна, индивидуализма и изолацията, от страх от контакти с останалите, а от друга страна – изпитва се остра нужда от солидарност и социална подкрепа на колективно ниво. Концентрацията на ромско население на дадена територия предполага структуриране на социалните контакти и мрежи и свързаните с тях трансфер на норми, ценности и модели на поведение. Ромите стават все по-интровертни и търсят решение на своите проблеми чрез изградените мрежи за социална солидарност, съпроводено с все по-голямо отдалечаване от макрообществото и дори съществуване извън него.

Сигурната затворена среда на ромите в Харман махала се възприема като крепост, която ги защитава от враждебната външна среда. Въпреки че индивидите се дистанцират от обществото, в тяхната собствена група протича обратният процес: поради пространствената близост на жителите със сходен етнически, религиозен и социален произход се поддържат силни социални контакти и специфична култура. Членовете на ромската общност са свързани със социални мрежи, които се поддържат по-лесно при по-голяма териториална концентрация, чрез които се възползват един от друг и предлагат взаимна подкрепа. Ромите образуват пространство с общи етнокултурни характеристики на жителите на квартала – общ етнически и социален произход, общи интереси, мироглед, вярвания, норми, ценности, подобни очаквания и начин на живот.

Фактът, че ромите са доволни от социалните си отношения в квартала независимо от ниския жизнен стандарт, е още един признак за силното влияние на вътрешните фактори върху пространствената сегрегация. В групите, които не живеят близо един до друг в пространството (или децата не учат заедно в едно училище), се създават погрешни стереотипи и изкуствено разграничение

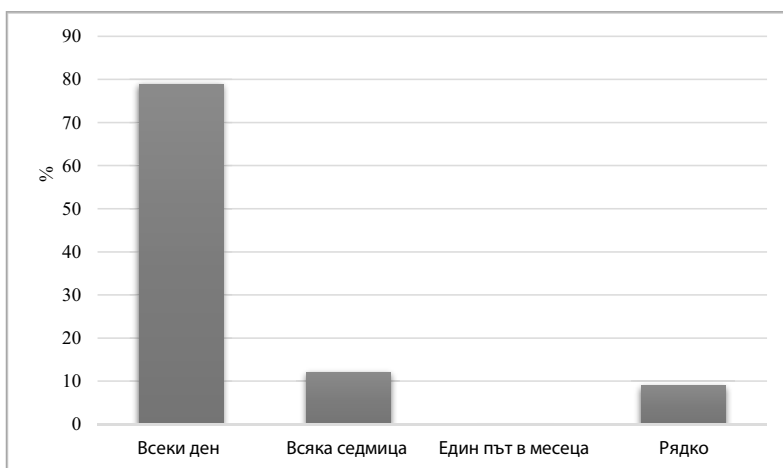
между „нас“ и „тях“. Ромите стават интровертни по отношение на начина си на живот, като освен отхвърлянето на външни лица, които са част от мнозинството, тези процеси в Харман махала се наблюдават и по отношение на останалите ромски махали в гр. Пловдив. Тези специфични взаимодействия се потвърждават и от отговора на въпроса: Съгласни ли сте в Харман махала да се заселят жители на: Шекер махала, Столипиново, Хаджи Хасан махала и други квартали на града? Отговорите доказват още веднъж един засилен процес на затваряне не само в рамките на своята собствена група и дистанциране от мнозинството, а и в своята етнотериториална общност. Делът на респондентите, дали отрицателен отговор за жителите от Столипиново, превишава с 14 пункта тези от останалите квартали в града с преобладаващо българско население. С най-голяма степен на съгласие в Харман махала да се заселят жители в квартала получават обитателите на Хаджи Хасан махала, в която, както се спомена, жителите ѝ се отличават с по-висок социален статус (фиг. 2).

Концентрацията на етническата група улеснява поддържането на етническите мрежи, които дават на ромите значително предимство. Силните социални мрежи осигуряват подкрепа и безопасна среда за членовете на общността, намалява чувството за самота и им помага при решаването на ежедневните им проблеми. Териториалната близост им осигурява значително предимство, социалните контакти подпомагат запазването на специфичните черти на ромската култура, която не се основава на нормите и ценностите на обществото. Отхвърлени от мнозинството, ромите се дистанцират от тях, но не и от своята собствена група. В Харман махала предимствата, които се предоставят при групирането на етническите групи в пространството, се наблюдават много ясно. В пространството, върху което се концентрират, ромите се опитват да установят контрол, господство и изключване на другите. Според проучването практически всички респонденти определят своите съседски отношения като добри (97,4 %). Всичко в Харман махала им е познато – съседи, приятели, близки, роднини, лидери, местна управа, взаимоотношения и т.н. Знае се всеки с какво се занимава, как

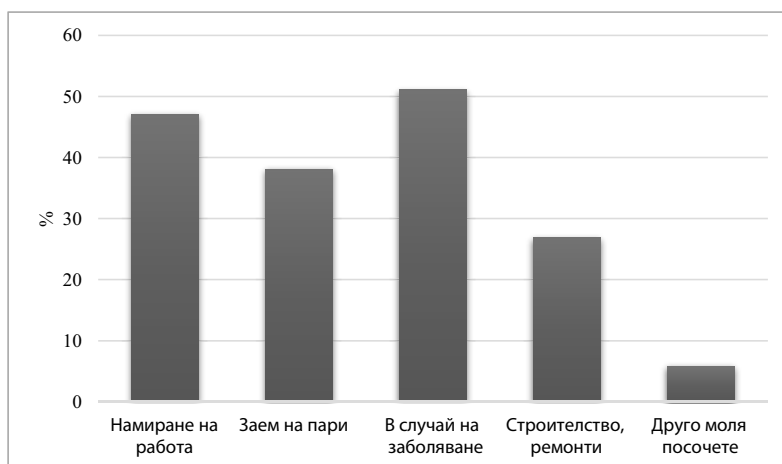

Фиг. 2. Съгласни ли сте в Харман махала да се заселят жители на: Шекер махала, Столипиново, Хаджи Хасан махала и други квартали на града?

печели парите си, с кого трябва да се съобразяват и с кого не, кой е лихварят, кой се занимава с почтен или непочтен бизнес, кой е богат, кой е беден и т.н. Тесните улички и откритите пространства са общи места за общността, където хората излизат – децата играят, докато възрастните общуват помежду си и споделят ежедневните си проблеми. Улиците на квартала обикновено са доста оживени. Тези близки взаимоотношения могат да бъдат потвърдени от проучването: 99 % заявяват, че познават всички и прекарват времето си със съседите си по няколко причини, като споделяне на храна, отопление, разговори и забавления, укрепване на социалните мрежи и др. (78,9 % излизат заедно всеки ден) (фиг. 3). Най-важните теми, които респондентите обсъждат със своите съседи и приятели и разчитат на тях, са намирането на работа (47 %) и пари (38,1 %), както и в случай на заболяване (51,1 %) и ремонт на къщата, жилището (26,9 %) (фиг. 4).

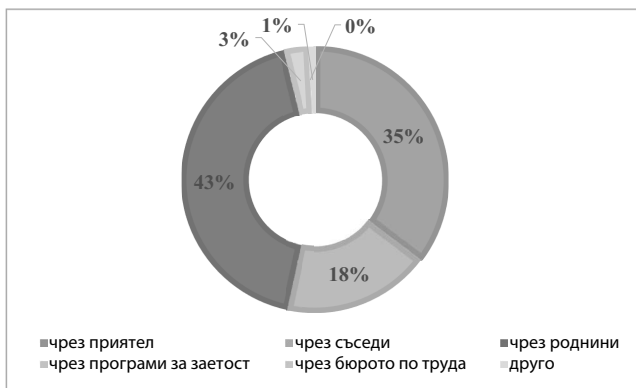
Фиг. 3. Колко често се събирате с Вашите съседи?

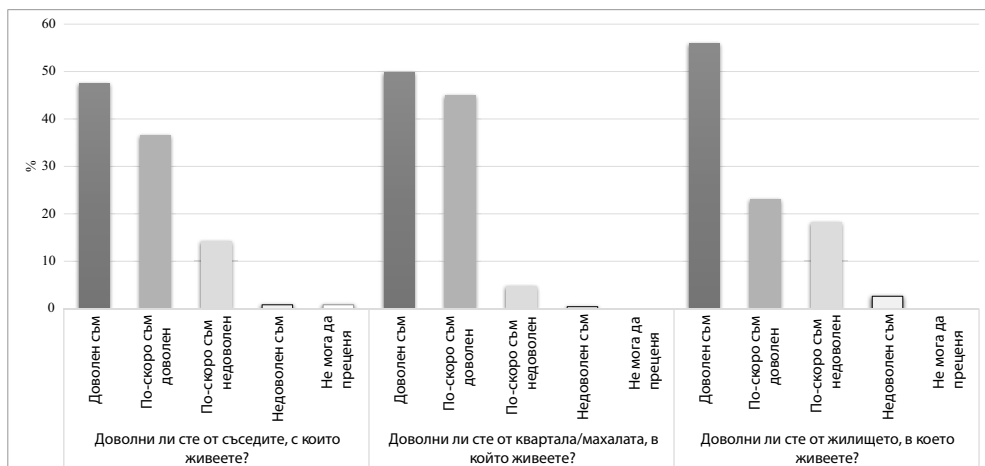
Фиг. 4. За какво може да разчитате на Вашите съседи?

Създават се специфични стратегии за осигуряване на доходи, които са свързани с намиране на работа. На въпроса „Как намерихте работа?“ повече от 80 % от анкетираните посочват „чрез приятели, роднини или съседни“, което е показателно за факта, че изградените социални мрежи са особено силни (фиг. 5). В това отношение може да се каже, че тези мрежи надхвърлят самия квартал. Като се има предвид, че около една трета от жителите му живеят в чужбина, верижната миграция е много характерна. Обикновено, след като първо се установят в определен град (в този случай най-често в Дортмунд, Германия), имигрантите помагат на своите роднини, приятели или съседни да се установят в същия град и да си намерят работа.

Резултатите от анкетното проучване показват, че само 0,8 % от респондентите заявяват, че са недоволни от съседите си, и 14,3 % – са по-скоро недоволни. Оценката за самия квартал също е силно положителна – 49,8 % от анкетираните заявяват, че са доволни, а 45 % са по-скоро доволни от него. Въпреки пренаселеността на жилищата и тяхното състояние, те също получават висока положителна оценка: 50 % заявяват, че са доволни и 23,1 %, че са по-скоро доволни (фиг. 6). Независимо от ниските обективни оценки за средата на обитаване, при

Фиг. 5. Как намерихте работа?

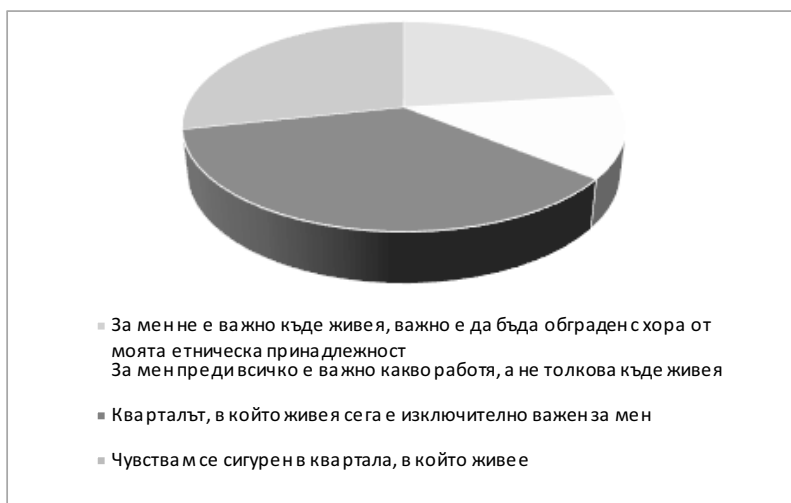

Фиг. 6. Доволни ли сте от съседите, квартала/маhalата, жилището, в което живеете)?

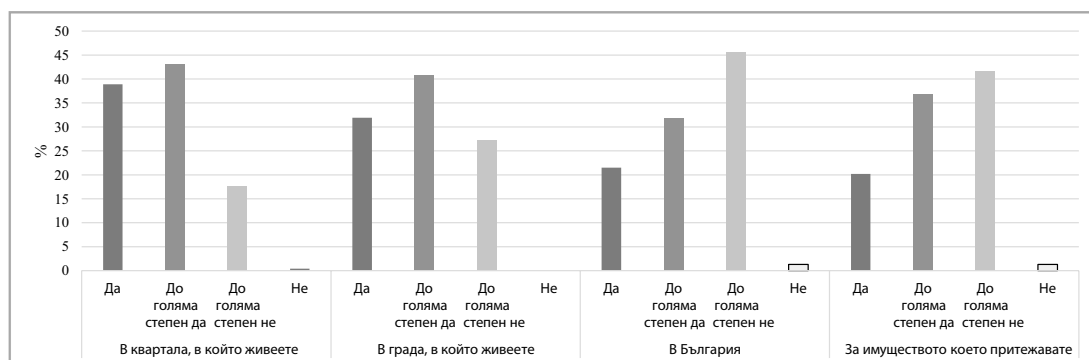
оценката за отделните характеристики на жилището ромите потвърждават своето задоволство от удобствата, които предоставя жилището (76,6 % от респондентите), от размера на жилището (74,4 %) и от цената на имота (49,7 %).

На въпроса „Кое от следните твърдения е най-близо до вашето мнение?“ само 12,8 % намират работата си за по-важна от сигурността на обкръжението и отношенията със съседите си (фиг. 7)

Субективната оценка за квартала е повлияна също от чувството за сигурност. Устойчивата градска среда предполага устойчиви общности, които дават положителна оценка за жизнената среда, включваща чувството за сигурност, изпитвано от жителите. Тук може да се говори за лична сигурност и сигурност по отношение на имуществото. Ромите от Харман махала осигуряват собствена безопасна среда и на въпроса „Чувствате ли се в безопасност в квартала, в който живеете?“ 82 % от анкетираните дават положителен отговор, докато този процент е по-малък, когато оценяват сигурността си в града (72,9 %) и с близо 20 пункта по-нисък за страната като цяло (53,3 %) (фиг. 8).

Фиг. 7. Кое от следните твърдения е най-близо до вашето мнение?

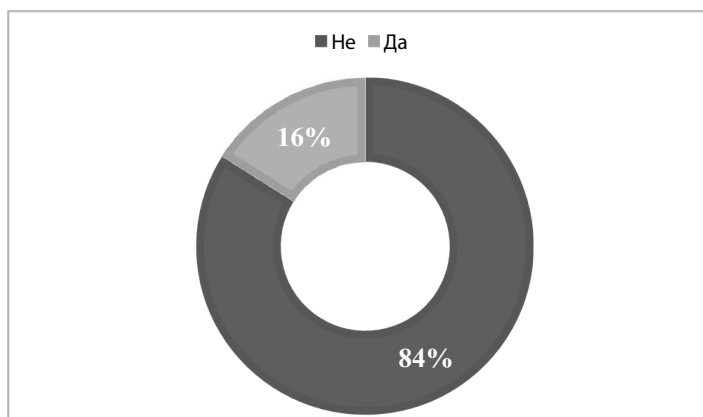
Фиг. 8. Чувство за сигурност, изразено от респондентите от Харман махала, по отношение на квартала, града и тяхната собственост

Много от ромите живеят в постоянен страх, че ще бъдат изселени, но самите власти се въздържат от подобни действия, защото няма къде да ги преместят. Разрушаването на част от постройките в западната част на махалата през 2018 г. се възприема като посегателство върху собствената им идентичност, независимо че на семействата им са осигурени социални жилища с много по-добри битови условия. Частичното разрушаване на домовете предизвиква сериозно недоволство, изразено чрез граждански протести. Поради тази причина делът на жителите, които се чувстват сигурни за собствеността, която притежават, е много по-малък (57,1 %). Сигурността, която предоставя ГГС, обяснява и отговора на въпроса „Бихте ли се преместили в социално жилище, ако имате такава възможност?“, според който 75,5 % от ромите отказват да се преместят в социални жилища с по-добри санитарно-хигиенни и битови условия и избират да живеят в сегрегирания квартал заедно със „своите“. Несигурността произлиза не само от това, че трябва да заплащат наем, който е на сравнително ниска цена, но и от това, че няма да живеят в досегашното си обкръжение, където се чувстват спокойни и в по-голяма степен сигурни. Преместването в различен квартал с хетерогенна етническа среда е много травмиращ процес за ромите, тъй като води до загуба на техните традиционни социални структури, като в същото време са изправени пред предизвикателствата да се адаптират към нова среда, която е напълно различна от тази в обособената градска структура. Повечето от предлаганите социални жилища не се намират в етнически смесени райони, а в Столипиново – считано за най-големия ромски квартал в Европа – където жителите на Харман махала биха се чувствали още по-несигурни. Те предпочитат да живеят в претъпкани домове, където се чувстват в безопасност, вместо да се преместят в друг ромски квартал, където чувството за несигурност би било дори по-голямо, отколкото ако се преместят в етнически български квартал.

Възходящата социална мобилност в някои случаи води до промяна на местоживеенето на домакинството, което предпочита по-престижен, по-добре развит в инфраструктурно отношение, по-богат квартал, който съответства на новия му социален статус. В други случаи предпочитанието на етническите общности да живеят изолирано в дадено градско пространство е водещ фактор, а не промяната на социалния статус. С подобряване на финансовото си състояние някои жители, които работят в чужбина, купуват недвижими имоти извън „гетото“, но в същото време не се отказват от имотите си, намиращи се в квартал Харман махала (Асенов, 2018). Тези обстоятелства доказват силната връзка между населението и квартала и дори в случаите, когато жителите се изнесат от „гетото“, те не искат да прекъснат връзката си с общността.

Сигурността, която изпитват ромите в техния квартал, се потвърждава и от проведените анкетни проучвания и тя е причината най-често те да отказват да живеят извън него. Делът на респондентите, които не биха се преместили в друг квартал, е твърде висок – 83,6 % (фиг. 9). Само 16 % заявяват, че искат да се преместят в друг жилищен район и от тях:

- 67 % биха се преместили само ако се заселят в прилежащата зона на Харман махала;
- 29 % биха отишли да живеят в друга ромска махала – Хаджи Хасан махала, която се намира в центъра на града, известна е с по-високия социален

Фиг. 9. Бихте ли се преместили в друг квартал?

статус на ромите в Пловдив и преместването в този квартал е не само резултат от материално благополучие, но и израз на престиж;

– едва 4 % биха се преместили в друг квартал, като повечето от тях посочват центъра на града.

По време на социалистическия период (1944–1989 г.) се правят опити да се намали концентрацията на ромско население с цел постепенно ромските квартали да се разформироваат, като жителите им се заселят в новопостроените по това време комплекси. От началото на 90-те години на XX век обаче изселените се роми се завръщат в ромския квартал. Подобно поведение доказва не само силното чувство за принадлежност към мястото, но и формирането и утвърждаването на идентичност, която не се основава единствено на етническа принадлежност, а и на обособяването на силна териториална общност (Pieva et al., 2020). Според Асенов (2018) друга причина за силната привързаност на ромите към мястото е начинът, по който се образуват отделните ромски квартали. Авторът подчертава автохтонната природа на Харман Махала, за разлика от други ромски квартали в Пловдив, като кв. Столипиново например, образуван изкуствено преди Втората световна война по решение на местните власти. Този изкуствено създаден квартал е нараснал и в резултат на имиграцията на роми, дошли от села около Пловдив. Така се създава хетерогенна общност от различни ромски групи, различни по произход и етнокултурни характеристики, но не с толкова силна привързаност към мястото, каквато се наблюдава в Харман махала. Механизмът на изключване на „другите“ се отнася за всички етнически общности.

Социалната дистанция се идентифицира от отношението на една група към друга. Съществуващите различия между групите са бариери за тяхното потенциално взаимодействие. На въпроса „Имате ли нещо против българите да се заселят в Харман махала?“ само 3,3 % от анкетираните са отговорили, че нямат нищо против (фиг. 2). Що се отнася до другите ромски квартали в града, най-големият дял от анкетираните – 39,6 %, няма нищо против заселниците, идващи от Хаджи Хасан махала (предвид по-високия социален статус на жителите ѝ),

14 % са готови да приемат заселници от Шекер Махала (образувана от преселили се от Харман махала след голямото наводнение през 50 -те години на XX в.), докато най-малко желаните нови заселници са тези от кв. Столипиново – одобрение само с 8,3 %.

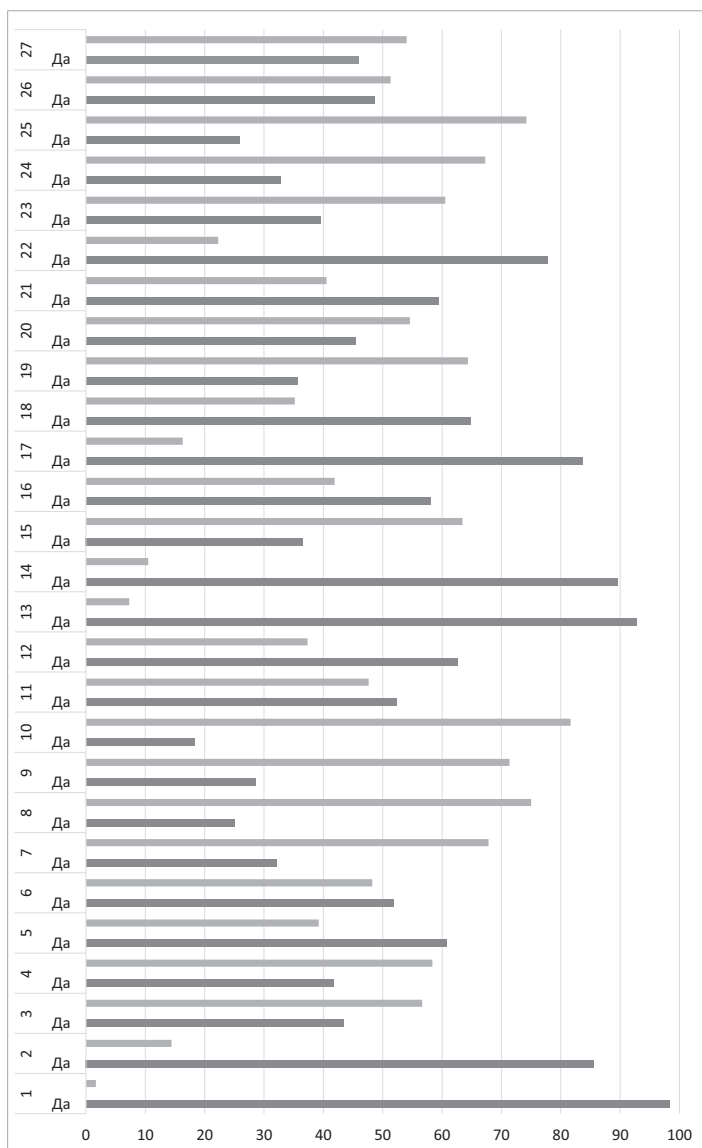
Характерно при преместването на ромите от един в друг квартал или при миграцията им от едно населено място в друго е, че първоначално губят традиционните си социални структури, но връзките между тях бързо се реструктурират поради необходимостта от адаптация към нова среда, която напълно се различава от тази в сегрегираната градска структура. Миграционните процеси са силно травмиращи особено при преместването на по-бедни жители от едно населено място в друго, тъй като процесът на обедняването се засилва и те още по-трудно се адаптират към новите условия. В други случаи при откъсването от етнически хомогенната среда определена група много по-бързо възприема културните ценности и норми на обществото, което води до засилване на процесите на културна, икономическа, социална и в крайна сметка етническа асимилация. Такива процеси много рядко се отнасят като цяло за жителите на Харман махала и са характерни за отделни ромски семейства, които се преместват да живеят в етнически смесени квартали и променят начина си на самоопределение. Много от тези ромски семейства получават помощ от свои роднини, работещи в чужбина, като по този начин социалните мрежи за осигуряване на работа се разпростират и извън страната. Много често установилите се вече в чужбина роми осигуряват първоначално подслон на новопристигналите, оказват им помощ при оформянето на документите, подпомагат ги при намирането на работа, квартира и т.н. При проведените интервюта респондентите споделят, че първите месеци в Германия са най-трудни и който успее да се адаптира, остава за по-дълго. Най-често при миграцията в друга страна ромите от Харман махала създават нов териториален клъстер и запазват мрежите за взаимопомощ макар първоначално да са силно реструктурирани.

На въпрос „Как бихте описали Харман махала?“ 67 % от анкетираните започват да описват само положителните черти на квартала, докато останалите 33 % от анкетираните подчертават отрицателните. Според отговорите на въпроса „От какво не сте доволни в квартала, в който живеете?“ най-честите източници на недоволство се оказват високата гъстота на застрояване и обитаване, улично замърсяване, липсата на контейнери за смет в близост, на настилки, тротоари, зелени площи и детски площадки, недостатъчното улично осветление, тесните улици, липсата на лично пространство и др. Някои респонденти посочват страха си от изселване от квартала и от разрушаване на незаконните им жилища. Прави впечатление, че никой от анкетираните не е изразил отрицателно мнение за условия на живеене или за своите съседи. Единственият споменат недостатък е липсата на документи за собственост на жилище. Нито един от анкетираните не изразява страх, че къщите са нестабилни или несигурни, въпреки факта, че значителна част от тях не са проектирани и построени от специалисти, а при оглед на сградите в строеж се установява, че те не отговарят на инженерните и архитектурните изисквания. Положителните оценки за квартала се отнасят най-вече до спокойствието, липсата на кражби, сигурност, приятелство и семейни връзки, спомени от детството, свързани с него и др. Тази информация се потвърждава и от резултатите, получени от проведеното проучване, според

което най-ниската оценка се отнася до: 1) замърсяването с битови отпадъци; 2) пренаселените улици и квартала като цяло; 3) липсата на зелени площи. На въпроса „Какво бихте променили в квартала, ако имате такава възможност?“ предложенията на респондентите са свързани най-вече с разширяване и асфалтиране на улиците и тротоарите, изграждане на детски площадки, озеленяване, монтиране на повече контейнери за боклук, често събиране на боклук, полагане на асфалт, поставяне на пейки и пр. Само 4,1 % от анкетираните заявяват, че ще предприемат драстични мерки като разрушаване на незаконни сгради и изграждане на нови законни, а 5,1 % предлагат да се реши проблемът с незаконните сгради чрез издаване от властите на правен документ за собственост. Както вече бе споменато, анкетираните оценяват четиридесет и девет специфични източници на раздразнение, групирани в седем групи: липса на съоръжения, струпване, сигурност–риск, отпадъци, замърсяване, лоша миризма, шум (фиг. 10).

Проучването показва, че що се отнася до ромската етническа общност, обективната оценка за качеството на жилищните условия няма толкова голямо значение, колкото субективната.

Субективната оценка за квартала/жилището се определя от социалната дистанция и пространствената стигматизация. Според Knox и Pinch (2000) групирането на населението в пространството е функция от степента на социално взаимодействие, което отчасти се дължи на социалните дистанции. Те от своя страна се отнасят до нагласите и възприемането на една етническа група спрямо друга, както и желанието да си взаимодействат с други лица в различни взаимоотношения – като например брачни, приятелски, съседски, трудови и т.н. (Gidley, Caputo, 2014; Gidley, Caputo, 2013). Социалната дистанция отчита и културните различия между групите, които функционират като пречки за потенциално взаимодействие. В същото време предразсъдъците представляват основата, върху която социалната дистанция се създава. Социалното разстояние до голяма степен се определя от класовата и етническата принадлежност, възрастта, начина на живот. Според Poole (1927) личното разстояние може да се различава от социалното. Първото се отнася до личните отношения между отделните индивиди и начина, по който ги възприемат, вида и естеството на техните контакти, както и реалните различия помежду им (например от културна гледна точка). Социалното разстояние се идентифицира от отношението на една група като цяло спрямо друга. Различията, които съществуват между отделните групи, са пречки за тяхното потенциално взаимодействие. За Poole (1927) в социологията разстоянието може да бъде открито в „груповите норми, регламентиращи взаимодействието на човек от групата с външен човек“, докато Bogardus (1926) го описва като „степени на разбиране и интимност, които характеризират социалните отношения като цяло“. Оттук социалната дистанция може да бъде разделена на обективна и субективна, като те се преплитат постоянно. Обективната социална дистанция е тясно свързана със съществуващите неравенства, като материалните например, и различията, каквито са културните между отделните групи от населението. Обективните социални дистанции могат да бъдат открити в елементи, които са показателни за качеството на живота, например местоположение на жилището в градското пространство, брой на помещенията в жилището, заетостта в отделни сфери на стопанството, достъп до здравеопазване, образование, обезщетения за безработица и т.н. или социалната

Фиг.10. Смятате ли, че са достатъчни ...?

1. Отношенията със съседите са добри; 2. Броят на магазините за хранителни стоки в квартала са достатъчно на брой; 3. Спортните съоръжения в квартала са достатъчно на брой; 4. Уличното осветление в квартала е добро; 5. Училищата в квартала са достатъчни; 6. Здравните заведения са достатъчни; 7. Детските площадки са достатъчни; 8. Зелените площи са достатъчни; 9. Уличното осветление е добро; 10. Състоянието на тротоарите в квартала е добро; 11. Има асфалтирани улици; 12. Има добре изградени връзки с обществения транспорт; 13. Кварталът е пренаселен; 14. Улиците са претъпкани; 15. В квартала има много кражби; 16. Има замърсяване от индустрията; 17. Кварталът е замърсен от битови отпадъци; 18. Въздухът е мръсен; 19. Реката е мръсна; 20. Питейната вода е мръсна; 21. Има лоша миризма от домашни любимци; 22. Има лоша миризма от битови отпадъци; 23. Има лоша миризма от пътният трафик; 24. Има лоша миризма от промишлени предприятия; 25. Има лоша миризма от реката; 26. Съседите вдигат много шум; 27. Колите вдигат много шум

стратификация може да се вземе предвид при оценка на обективната социална дистанция. Въз основа на посочените по-горе критерии населението може да се раздели в две групи – едната е с членове с облагодетелствано положение, а другата – с необлагодетелствано. Bourdieu (1989) възприема културните различия между групите при определяне на обективните социални дистанции, подобно на Poole (1927). При субективната социална дистанция се прави разликата между „нас“ и „тях“ по отношение на поведението, личните контакти, възприятията, при които отделните лица или групи се чувстват близки или отдалечени един от друг. Според Vichi (2008) субективната социална дистанция определя до каква степен отделните лица и групи са отворени в отношенията с лица и групи с различен социален ранг. Ако те възприемат другите със задоволително ниво на сходство, те ще поддържават близки социални дистанции и висока степен на взаимодействие, в противен случай социалната дистанция е максимална и взаимодействието помежду им се избягва – съзнателно или подсъзнателно. Според Poole (1927) диференциацията „нас“–„тях“ се изгражда и поддържа чрез „колективно признатите норми“, а такива норми определят кой може да бъде приет или не, кой се разглежда като непознат и в каква степен. В някои случаи взаимодействието между отделните групи и очертаването на границите на социалните дистанции се определя от честотата на взаимодействие и контакт. Vogardus (1926) твърди, че приятните и неприятните преживявания водят съответно до социална близост и отдалеченост. По този начин определените социални дистанции се базират изцяло на лични нагласи, емоции и възприятия за „другите“.

Социалното пространство и географското пространство са силно взаимосвързани и не трябва да бъдат разглеждани поотделно. Пространствената сегрегация може да се тълкува като краен резултат от процеса, при който хората, които се чувстват близки заедно в социалното пространство, се намират в пространствена близост помежду си (Bourdieu, 1989). В резултат на това домакинствата, отличаващи се със сходни характеристики, се намират в такава близост помежду си. В настоящото изследване е използвана скалата за социално разстояние на Vogardus (1926), която често се използва за изучаване на предразсъдъци и междугрупови отношения и изисква от участниците да разкрият дали приемат членовете на друга група. В диапазона от 1 (без социална дистанция) до 7 (най-голяма социална дистанция) скалата измерва изпитваното от респондентите чувство за интимност или близост с тези групи, които са различни от тяхната собствена. Отговорите на поставените въпроси представят мярка за възприеманото разстояние между групите, като по-ниските резултати показват по-малко социална дистанция и по-голямо чувство за интимност между респондента и посочената група. Тези твърдения представляват няколко различни типа социални отношения – т.е. те се отнасят до контакти в семейството, в рамките на социални групи, в съседство, в училища, в професионални и бизнес групи, в политически групи и т.н. След това тези констатации се използват за разкриване на връзки между социалното разстояние и предразсъдъците, враждебността, дискриминацията и други социални явления.

Социалната дистанция, която съществува между две или повече етнически общности, оказва голямо влияние при формирането на гетоизираните пространства. До голяма степен то се определя от негативните предразсъдъ-

ци и стереотипи. Социалната дистанция отчита и културните различия между групите, които функционират като пречки за потенциално взаимодействие. Социалното разстояние е свързано с нагласите и възприятията на една група към друга, както и желанието да взаимодействат с другите в отношения, свързани с брак, приятели, съседи, съграждани. Върху очертаването на социалното разстояние влияние оказват етническата принадлежност, възрастта, начинът на живот, социалният статус и др. Социалните дистанции се определят най-често от предразсъдъците, които представляват антипатия, основана на погрешна, но устойчива обобщена представа за дадена група, на която са приписвани нежелани качества (Папморов, 2007). Те са пряко свързани със съществуващите социални стереотипи за тези групи. Социалните стереотипи, от своя страна, представляват обобщени представи на дадена социална група за друга, които може да имат както позитивен, така и негативен аспект. Обикновено индивидите заимстват социалните стереотипи „наготово“ в хода на своята социализация в дадена общност. Според Пампоров (2007) една от основните причини за възникването и съществуването на стереотипите е липсата на преки отношения и лична осведоменост, която представителите на една социална група имат по отношение на друга. Така например едва 56 % от респондентите посочват, че имат приятели българи, и 70,6 % работят с българи, а 67,3 % декларират, че са посещавали дом, в който живеят българи.

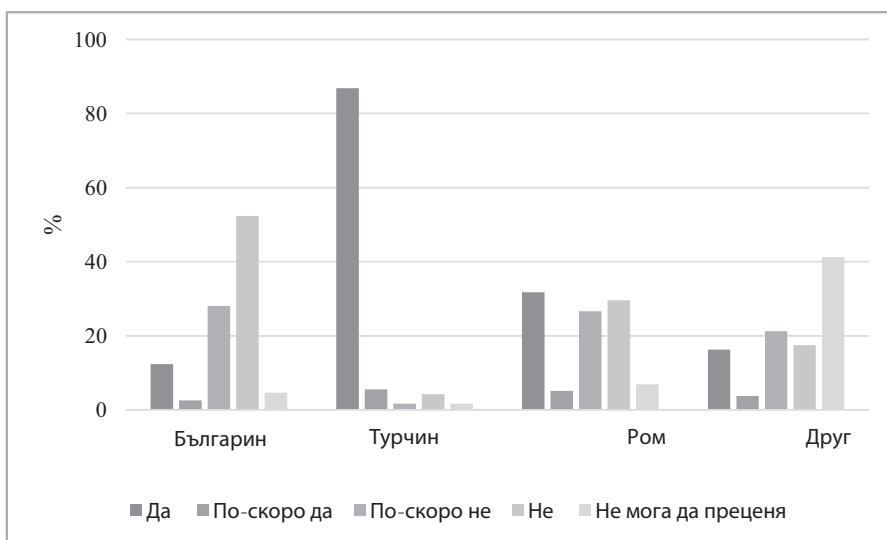
В българската научна литература най-често са анализирани социалните дистанции и етническите стереотипи за етническите групи в България, но обратният процес не е изследван, т.е. нагласите и стереотипите на ромите към останалите етнически общности в страната. Както стана ясно, по-голяма част от ромите в Харман махала се отличават с преферирано етническо самосъзнание и се самоопределят като турци. Този феномен на етническо самоопределение дава отражение и върху отговора на въпросите, свързани със социалните дистанции и етническите стереотипи. Вероизповеданието е един от основните етнокултурни маркери. Принадлежността към една или друга етнокултурна и религиозна група влияе съществено върху степента на близост или дистанцираност между членовете на различните групи и дори вътре в една и съща група. Религията в голяма степен влияе и върху формирането на ценностната система на етноса. Нейното поле на влияние и значимост е свързано с определена система и йерархия от ценности, включително традиции, обреди, характеристика на бита, културата и др. Съотнасянето на определена религия към дадена етническа общност води до нейната етническа натовареност, а религиозното съзнание оказва силно влияние върху етническото съзнание.

Преобладаващата част от ромите в Харман махала, както стана вече ясно, се самоопределят като турци (хорохане рома) и съвсем естествено е социалната дистанция да е най-скъсена с турската етническа група, тъй като те възприемат нейните членове като свои, а не чужди. При измерването на нагласите (за сключване на брак, приятелски, съседски, трудови и т.н. отношения) 87–90 % са отговорили с категоричен отговор „да“ и 5–9% – с „по-скоро да“. Коренно различни са нагласите за взаимодействие на хорохане рома към ромите, самоопределили са като такива, и отговорите за тях в повечето случаи не надвишават 50 %. Най-нисък е този дял при нагласите за встъпване в брак – 31%, а едва 1/3 са съгласни началникът им да е ром.

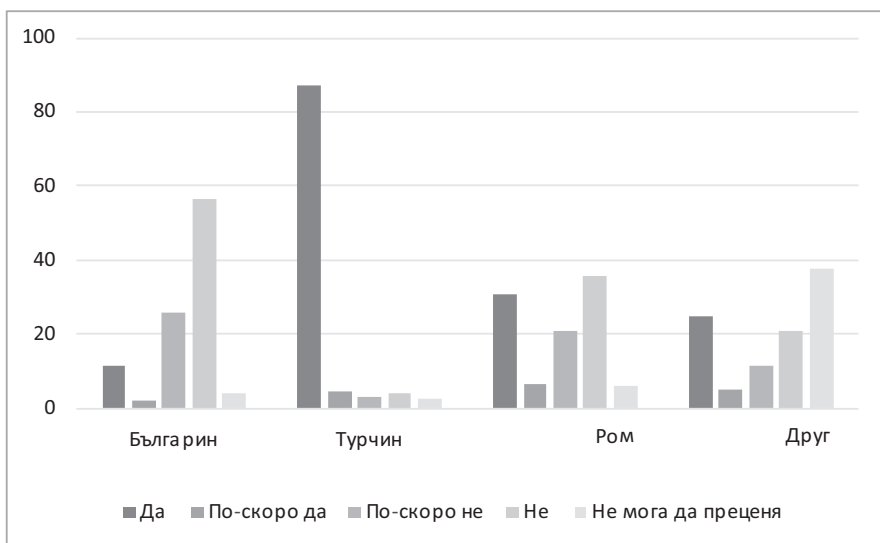
Когато се разглеждат нагласите за взаимодействие от страна на ромите (без промяна в тяхната самоидентификация) към хорохане рома, се наблюдава сравнително голямо желание за взаимодействие – от порядъка на 80–90 %.

Изследването на социалните дистанции в Харман махала недвусмислено показва наличие на значими предразсъдъци по отношение на ромите бургуджии. Значителното етническо напрежение, което съществува между ромите, самоопределящи се като турци, и тези, самоопределящи се като роми, се дължат на значими разлики в социалния и икономическия статус между двете групи. Хорохане рома, или както ги нарича Асенов (2018) милетската общност, е интегрирана в много по-голяма степен по отношение на трудовата й заетост и условията на живот в градската общност в сравнение с тази на ромите бургуджии, които живеят в много по-неблагоприятни условия на обитаване и равнището на безработица е много по-високо. Най-силно изразени са предразсъдъците при турските роми във връзка с брачните взаимоотношения. Ясно се откроява нежеланието за встъпване в брак не само с българи, но и с роми, за които отговорът на над половината респонденти е „не“ и „по-скоро не“ (фиг. 11). Още по-категорични са отговорите и на въпроса „Бихте ли се съгласили Вашият син/дъщеря да се ожени/омъжи за българин, турчин, ром или друг?“ (фиг. 12).

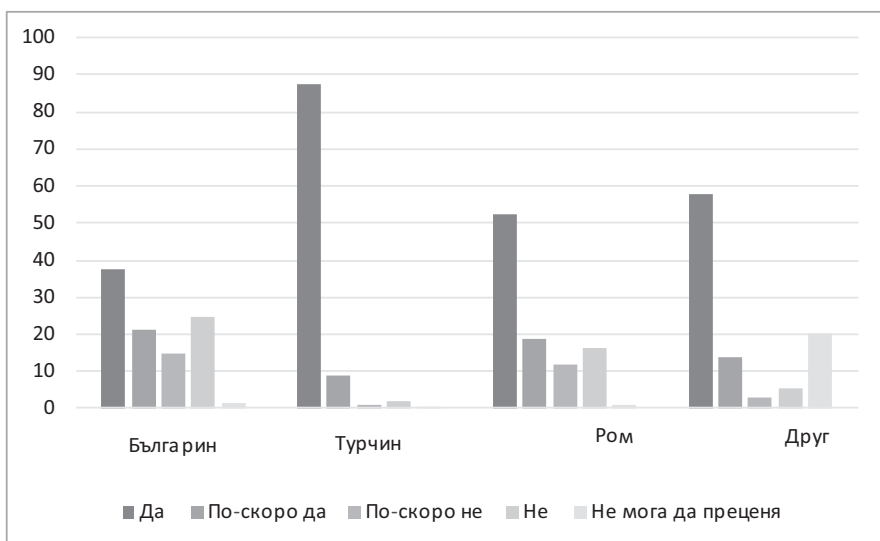
Освен нежеланието за създаване на родствени отношения чрез брак съществуват и много други форми на изолиране, отнасящи се до личната сфера, т.е. такива, които трудно могат да бъдат преодолени по друг начин освен чрез промяна на нагласите. Сред тях е нежеланието за встъпване в различни форми на личен контакт – приятелства, колегиални отношения извън формално регламентираната служебна йерархия и др. На въпроса „Бихте ли имали близки приятели българи?“ 24,9 % от респондентите изразяват съгласие, а 21 % проявяват известно колебание в положителния отговор и отговарят с „по-скоро

Фиг. 11. Бихте ли се оженили/омъжили за българин, турчин, ром или друг?

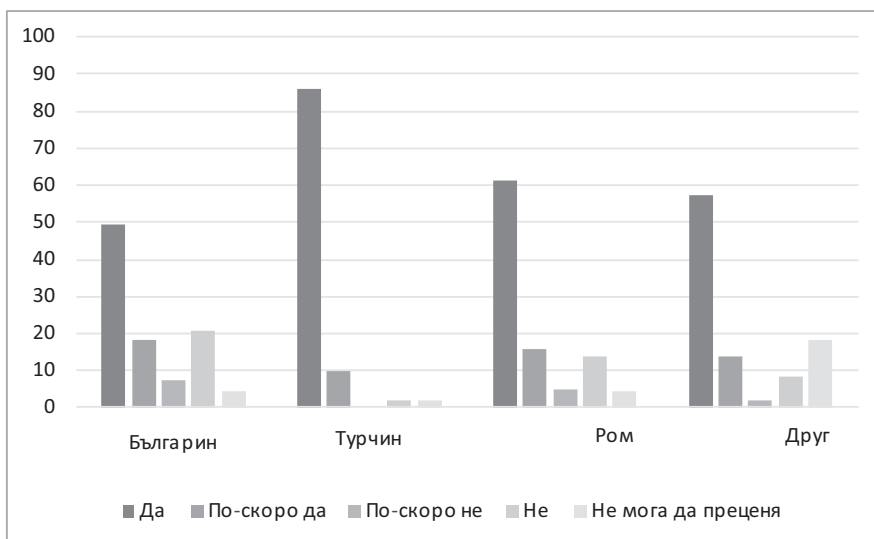
Фиг. 12. Бихте ли се съгласили Вашият син/дъщеря да се ожени/омъжи за българин, турчин, ром или друг?

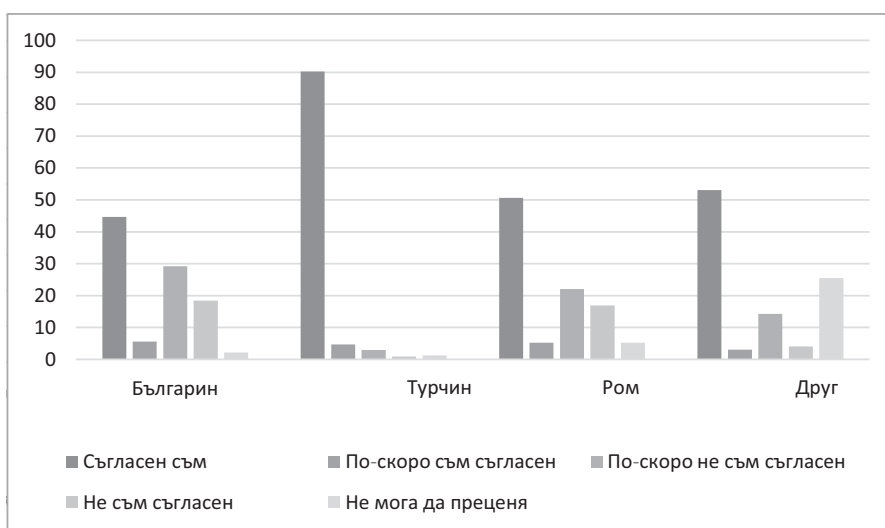
Фиг. 13. Бихте ли имали близки приятели българин, турчин, ром, друг?

да“ (фиг. 13). По-слаба дистанцираност се проявява при нагласите на жителите на махалата да поканят на гости българи – 49,2 % отговарят положително, а 18,5 % – „по-скоро да“ (фиг. 14).

Пространствените дистанции също са ясно изразени, половината от респондентите, самоопределили се като турци, са съгласни да живеят в квартал,

Фиг. 14. Бихте ли поканили на гости у дома българин, турчин, ром, друг?

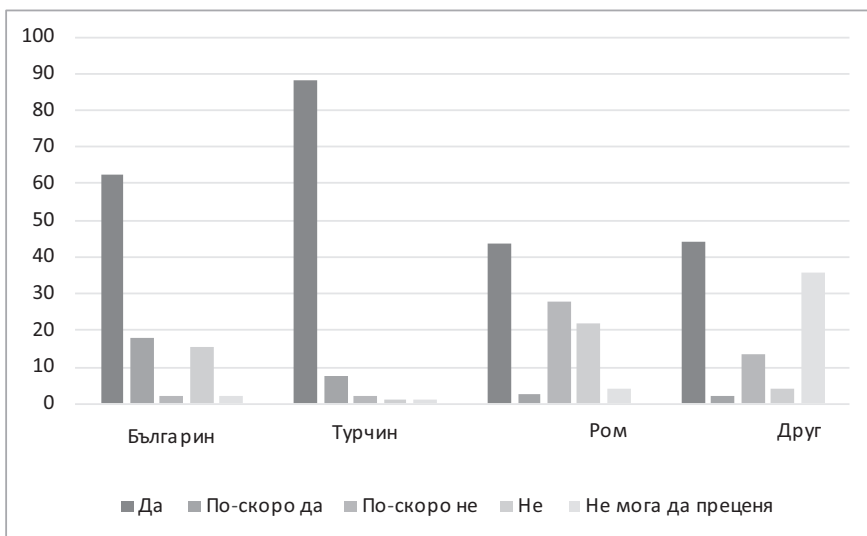
Фиг. 15. Доколко сте съгласни да живеете в квартал, в който живеят предимно българи, турци, роми, други?

в който преобладаващата част от населението са роми или българи. Подобни нагласи се наблюдават и при ромите бургуджии към съжителство в един и същ квартал с българи (фиг. 15).

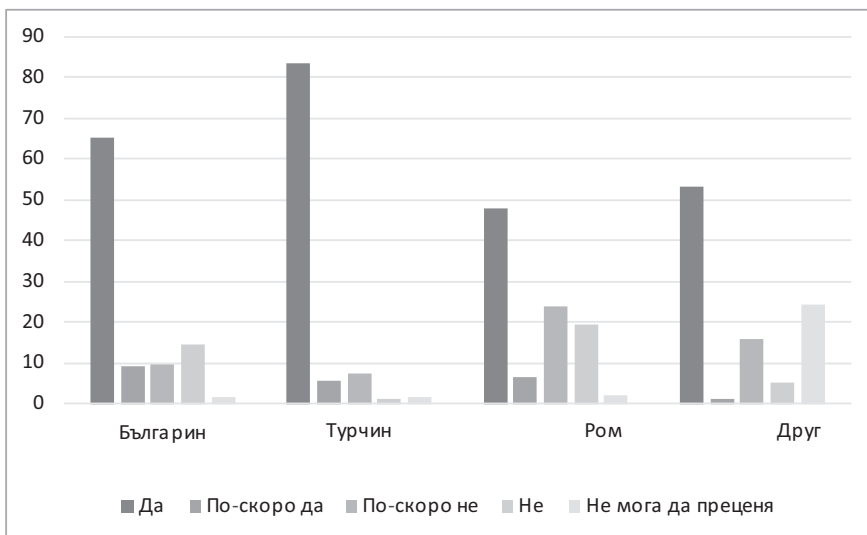
По отношение на образователните и трудовите дистанции се отчитат по-положителни нагласи в сравнение с досега разгледаните. Над половината (62,4 %)

от интервюираните родители заявяват своите твърди предпочитания учителите на децата им да са българи и 65 % – децата им да учат в училище, в което мнозинството от учениците са българи (фиг. 16). По-осезателна е разликата в нагласите на респондентите учителите и съучениците да са роми, съответно близо 35 и 30 пункта по-ниски в сравнение с тези по отношение на българите (фиг. 17).

Трудовите дистанции са анализирани въз основа на отговорите на няколко въпроса: „съгласни ли сте да работите заедно със ...“, „предпочитате вашите

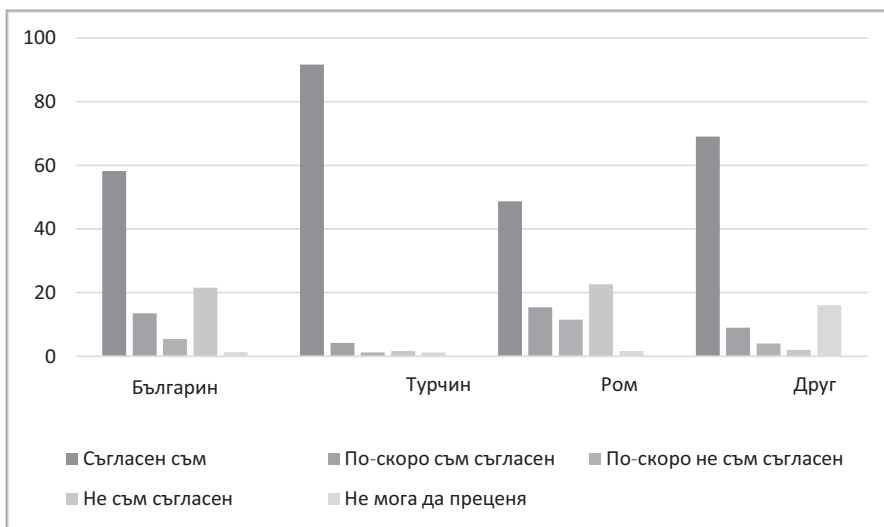

Фиг. 16. Предпочитате учителите на Вашите деца да са българи, турци, роми, други?

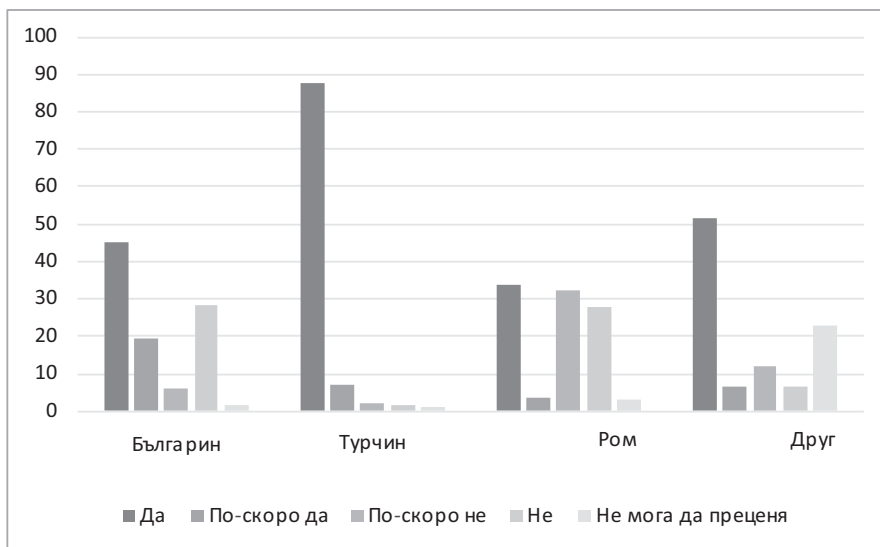

Фиг. 17. Предпочитате децата Ви да учат в училище, в което мнозинството от учениците са българи, турци, роми, други?

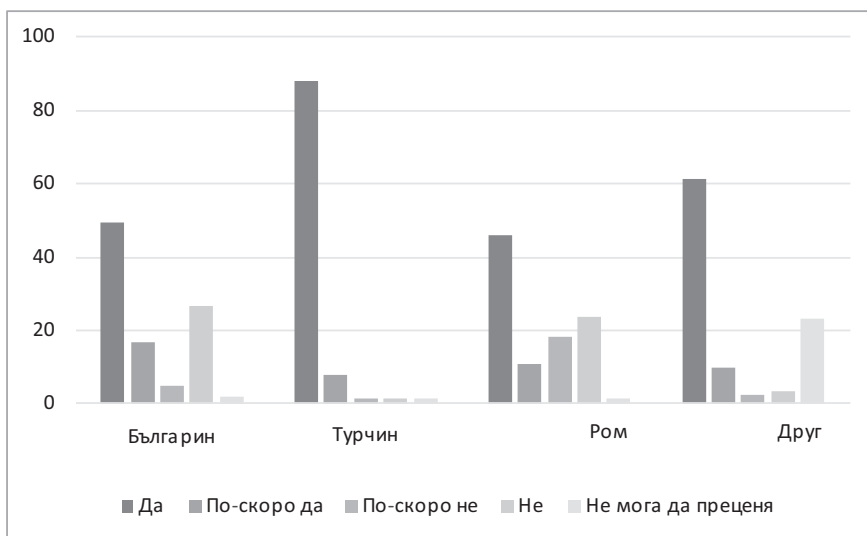
колеги да са ...?“ „предпочитате вашият началник да е ...“. Резултатите от отговорите отчитат средни, дори големи социални дистанции както по отношение на нагласите към българите, така и по отношение на ромите, като по-високи са нивата на съгласие да работят заедно с българи (58,7% са отговорили с „да“ и 13,5 % с „по-скоро да“) в сравнение с ромите – съответно 48,7 % и 15,4 % (фиг. 18, 19). В сравнение с предпочитанията началникът да е от турските роми – с „да“ са отговорили 87,8 % и 7 % с „по-скоро да“, нивото на приемане той да

Фиг. 18. Доколко сте съгласни да работите заедно с българи, турци, роми, други?

Фиг. 19. Предпочитате Вашите колеги да са българи, турци, роми, други?

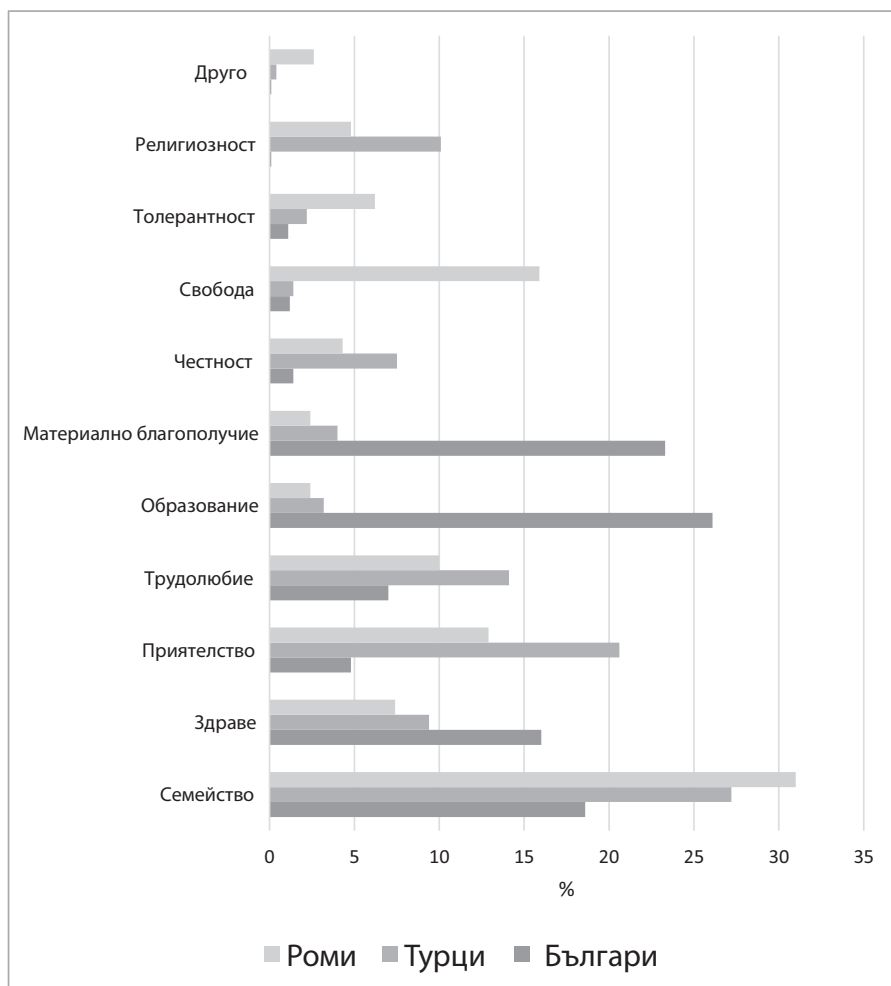

Фиг. 20. Предпочитате Вашият началник да е българин, турчин, ром, друг?

е българин е много по-ниско: съответно 44,9 % и 19,2 %, а още по-ниски са те той да е ром – съответно 33,8 % и 3,5 %. Този интересен факт е още едно доказателство за големите социални дистанции, които съществуват между турските роми и ромите бургуджий. По отношение на трудовите нагласи може да се каже, че се наблюдават нива на отхвърляне и приемане, сходни с данните както за българите, така и за ромите.

Важно значение за междуетническите взаимоотношения и за начина на самоопределяне на отделния индивид са стереотипите и предрасъдъците, което определя необходимостта от тяхното задълбочено изучаване. Подобно на други групови характеристики, етническите стереотипи заемат важно място и се усвояват спонтанно и безкритично от членовете на дадена група и тяхната дълготрайност и устойчивост се определя предимно от силата на връзките между тези членове, от степента на усвояване на груповите норми, ценности и оценки, отколкото от контактите им с представителите на стереотипизираната група. Според Фотев (1994) изследванията на типичните всекидневни нагласи към другия разкрива наличието на огнища на междуетнически напрежения или потенциални конфликти и съпоставката на стереотипите на „ние-образа“ и „образа на другите“ изразява подчертана етническа солидарност на самоутвърждаване и склонност към резервираност и посочване на негативни черти на другия етнос. Съществуването на такива нагласи почива на предубеждения, тъй като са свързани с етническа категоризация. Независимо от нагласите, предрасъдъците и стереотипите между етническите и/или религиозни общности ежедневно съжителството между тях се отличава с разбирателство и без особени напрежения и конфликти

Както се вижда от фиг. 21, турските ромите определят за себе си като най-важни ценности семейството, приятелството, трудолюбието и религията, за

Фиг. 21. Според Вас кои са трите най-важни ценности на основните етнически и религиозни общности в България

разлика от ромите бургуджии, при които се наблюдават известни размествания – семейството, свободата, приятелството и трудолюбието. Определяйки своята ценностна ориентация, сходна до тази на турските роми, ромите бургуджии се чувстват по-близки до тях, отколкото до българите. За българите обитателите на Харман махала ясно се открояват две ценности, които формират над половината от отговорите – образованието и материалното благополучие, следвани от семейството и здравето. Ромите с преферирано етническо самосъзнание намират сходство с ценностите при ромите бургуджии, което показва, че в това отношение, независимо от откритите по-горе социални дистанции, те се чувстват по-близки до тях, отколкото до българите. По отношение на семейството като ценност е налице пълно сходство между нагласите, докато трудолюбието при

тях е изместено от оценката за свободата при ромите бургуджии. Различията се проявяват и по отношение на религиозността, като турските роми се определят като два пъти по-религиозни. Те също така смятат себе за по-честни, с по-висока степен на образование и материално благополучие, по-трудолюбиви. Същото се отнася и по отношение на приятелството. За разлика от тях, ромите бургуджии смятат себе си за много по-свободолюбиви и толерантни, отколкото хорохане рома.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разпределението на населението по различни етнокултурни и социално-икономически характеристики и формираните модели на пространствена сегрегация предизвикват голям интерес и намират широко място както в научните изследвания, така и в политическите дискусии. Моделите на пространствена сегрегация предоставят важна информация за многоаспектните отношения между етническите общности. В настоящото изследване са изяснени вътрешните факторите, които оказват решаващо влияние върху формирането и развитието на ромската градска гетоизирана структура Харман махала. Пространството оказва влияние върху формирането на определено поведение на населението, което го обитава, но също така е налице и обратната връзка – населението със своето поведение и социални взаимодействия създават и преоформят градското пространство.

Периодът на преход е съпроводен със засилване на отрицателните негативни предразсъдъци и стереотипи, а социалните и пространствените дистанции от страна на мнозинството, българите, се увеличават. И обратно, тази дистанцираност се наблюдава много ясно и от страна на ромите към мнозинството и се изразява в предпочитанията им да живеят настрана от него и да запазят своята етнотериториална общност, което се проявява не само по отношение на жилищната среда, но и в останалите социални пространства. След отдръпването на социалната държава гетоизацията на ромите все повече се засилва, като те сами търсят решение на своите ежедневни битови проблеми и по този начин стават все по-малко зависими от държавата и не разчитат на нея. Чрез направените количествени изследвания се потвърждава, че ако до преди 1989 г. ромите работят, учат и споделят еднакви социални пространства съвместно с българите, понастоящем тези връзки са изцяло прекъснати. Ромите в Харман махала сами търсят и намират изход при осигуряването на доходите в домакинството, които в противоречие с общоприетите стереотипи за ромите, не се осигуряват от държавата. През последните години във връзка с нарасналата емиграция по-голяма част от домакинствата разчитат на финансова подкрепа от роднини, работещи в чужбина, или на доходи от неформална търговия. След завръщането си от чужбина ромите се чувстват все по-отдалечени и независими от държавата, като процесът на капсулиране се засилва и изграждането на невидими стени между ромското и заобикалящото го население стават все по-високи. Създава се самостоятелна структура, в която ролята на вътрешните социални мрежи, лоялността към мястото, вътрешните правила, закони, норми се засилва все повече и повече, и всичко това е резултат от продължителното им съвместно съ-

ществуване. Силното влияние на вътрешните фактори се потвърждава и от резултатите от менталното картографиране и високата степен на удовлетвореност от квартала, съседите, с които живеят, от това дали биха се преместили и дали биха живели на друго място. Друго доказателство за това е, че независимо от повишаване на социалния статус на жителите на квартала, което е съпроводено и с подобряване на финансовото им състояние, те не прекъсват връзката с гетоизираната структура. Външните фактори, също спомагат за утвърждаването на възприетите граници. Етническите отношения и социалната покрепа са подсилени от функциониращите силни социални мрежи, дългогодишното съвместно съжителство, силно развитото чувство за принадлежност към мястото, които оказват значително влияние върху териториалното обособяване и концентрация на ромското население и върху желанието им да запазят своята идентичност, традиции и култура. Високата субективна оценка, която дават жителите на махалата и която е тясно свързана с вътрешните фактори на пространствена сегрегация, е резултат и от чувството за сигурност, което изпитват жителите на ромския квартал – нещо, което етническите групи търсят постоянно. Много силна роля върху формирането на етнотериториалната общност и отдалечаването на държавата изиграва изповядваната от нейните членове мюсюлманска религия и турският майчин език. Тези етнически признаци водят до формирането на мисълта за отчужденост на турските роми (какви са над 90 % от населението на Харман махала) освен от мнозинството, но и от останалите ромски групи. Наблюдава се процес на търсене на нова самоидентификация, на обособяване на етническа общност, свързана с турската идентичност. Всички тези процеси дават основание да се направи изводът за силното влияние на вътрешните фактори за пространствена сегрегация на ромите при формирането на ГГС в гр. Пловдив.

Разбирането на основните механизми на сегрегацията, на начина, по който тя се появява и развива, подпомага усилията на политиките за реинтеграция на гетоизираните структури в градското пространство. При определянето на крайните политики се оформя мнението, че нито разселването, нито строежът на жилища решават проблема, а провеждането на мероприятия, съобразени с културната идентичност на ромското население, и микронамеса с цел благоустрояване и постигане на висок стандарт в рамките на общността. Създадените вътрешни социални мрежи имат най-голяма тежест и те трябва да бъдат запазени при бъдещи премествания на ромското население. Всяко бъдещо действие на властите трябва да бъде предшествано от теренно проучване, като се има предвид, че генезисът и формирането на различните ромски квартали се различават, като по този начин влияят върху оценката за жизнената среда. Поради тази причина констатациите от това проучване не могат да бъдат прехвърлени механично в други ромски квартали и изследването може да се разглежда като пример, подходящ при планиране на една бъдеща намеса на местните власти.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенов, К.** 2018. Антропология на гетото – пространство и култура. Студио 18, Пловдив, 346 с. / Assenov, K. 2018. Anthropology of the Ghetto - Space and Culture. Studio 18, Plovdiv, 346 p. (Bg).
- Илиева, Н.** 2019. Пространствена сегрегация – теоретични аспекти. Национален институт по геофизика, геодезия и география, София, 244 с. / Pieva, N. 2019. Spatial segregation – theoretical aspects. National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Sofia, 244 p. (Bg).
- Пампоров, А.** 2007. Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България. Институт Отворено общество, София, 139 с. / Pamporov, A. 2007. Social distances and ethnic stereotypes for minorities in Bulgaria. Open Society Institute, Sofia, 139 p. (Bg).
- Фотев, Г.** 1994. Другият етнос. София, Марин Дринов, 224 с. / Fotev, G. 1994. The other ethnos. Sofia, Marin Drinov, 224 p. (Bg)
- Илиева, Н., Асенов, Кр.** 2016. Фактори, оказващи влияние върху процесите на пространствена сегрегация (на примера на „Арман махала”, гр. Пловдив) (първа част). – Проблеми на географията, 3-4, Българска академия на науките, 2016, 103-125./ Pieva, N., Kr. Asenov. 2016. Factors influencing the processes of spatial segregation (on the example of “Arman Mahala”, Plovdiv) (first part). *Problems of Geography*, 3-4, 103-125 (Bg).
- Илиева, Н.** 2022. Демографски фактори за пространствена сегрегация и отражението им върху формирането и развитието на гетоизираната градска структура Харман махала, гр. Пловдив. – Проблеми на географията, 1-2, 35-59./ Pieva, N. 2022. Demographic factors for spatial segregation and their impact on the formation and development of the ghettoized urban structure Harman mahala, city of Plovdiv. – *Problems of geography*, 1-2, 35-59. (Bg).
- Abidin, N., M. Zainul, I. Abdullah, N. Basrah, M. Nazim Alias.** 2019. Residential satisfaction: Literature review and a conceptual framework. In: IOP conference series: Earth and environmental science. IOP Publishing, 24–25 April 2019, Chulalongkorn University, Malaysia, pp. 1-9.
- Amerigo, M., J. I. Aragonés.** 1997. A Theoretical and Methodological Approach to the Study of Residential Satisfaction. – *Journal of Environmental Psychology*, 17, 47-57.
- Aragonés, J. I., M. Amerigo, R. Perez-Lopez. (2016). Residential satisfaction and quality of life. In: *Handbook of environmental psychology and quality of life research*, ed. Ghazlane Fleury Bahi, Enric Pol, and Oscar Navarro, Springer, Switzerland, pp. 311-328.
- Bichi, R.** 2008. Mixed Approach to Measuring Social Distance. – *Cognitie, Creier, Comportament*, 12 (4), 487-508.
- Boal, F.W.** 1981. Ethnic Residential Segregation, Ethnic Mixing and Resource Conflict: A Study in Belfast, Northern Ireland. In: C. Peach, V. Robinson, & S. Smith (Ed.), *Ethnic Segregation in Cities*. Croom Helm, London, pp. 235-251.
- Bogardus, E.S.** 1926. Social distance in the city. – *Proceedings and Publications of the American Sociological Society*, 20, 40–46.
- Bonaiuto, M., A. Aiello, M. Perugini, M. Bonnes, A.P. Ercolani.** 1999. Multidimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment. – *Journal of environmental Psychology*, 19 (4), 331-352.
- Bonaiuto, M., F. Fornara.** 2017. Residential Satisfaction and Perceived Urban Quality. – *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology*, 2, 18-38.

- Bonnefoy, X.** 2007. Inadequate housing and health: an overview. – *Int. J. Environment and Pollution*, 30 (3/4), 411-429.
- Bourdieu, P.** 1989. Social space and symbolic power. – *Sociological Theory*, 7(1), 14-25.
- Canter, D.** 1977. *The Psychology of Place*. Architectural Press, London, 198 p.
- Dempsey, N., G. Bramley, S. Power, C. Brown.** 2011. The social dimension of sustainable development & defining urban social sustainability. – *Sustainable development*, 19 (5), 289-300.
- Gidley, B., M. L. Caputo.** (2014). *Residential Integration – Towards A Sending Country Perspective*
- Ha, M., M.J. Weber.** 1994. Residential quality and satisfaction: toward developing residential quality indexes. – *Home Economics Research Journal*, 22 (3), 296-308.
- Hourihan, K.** 1984. Context-dependent models of residential satisfaction: An analysis of housing groups in Cork, Ireland. – *Environment and Behavior*, 16(3), 369-393.
- Hummon, D.M.** 1992. Community attachment: Local sentiment and sense of place. – *Human behavior and environment: advances in theory and research*, 12, 253-278.
- Ilieva, N., Kr. Asenov, B. Kazakov, T. Lyubenov.** 2020. Dynamics of the internal structure and habitation conditions of the ghettoized urban structure of Harman Mahala quarter – Plovdiv, Bulgaria (through combined application of remote sensing and field research methods). In: *Smart Geography*, Springer, pp. 175-191.
- Kain, J. F., J. M. Quigley.** 1970. Evaluating the Quality of the Residential Environment. – *Environment and Planning A: Economy and Space*, 2(1), 23-32.
- Kesalkheh, S., H. Dadashpoor.** 2012. Assessment Residential Environmental Quality of Traditional and New Neighborhoods, in a Rapid Grown City, Tehran, New and Traditional Residential Environments. In: 48th ISOCARP Congress, 10-13 september 2012, Perm, pp. 1-11.
- Klaff, V.** 1987. The urban ecology of Jewish population: a comparative analysis. – *Contemporary Jewry*, 8 (1), 59-69.
- Knox, P., S. Pinch.** 2000. *Urban social geography: An introduction* (4th ed.). Prentice Hall, Harlow, England; New York, 393 p.
- Kogan, I.** 2004. Last Hired, First Fired? The Unemployment Dynamics of Male Immigrants in Germany. – *European Sociological Review*, 20 (5), 445-461.
- Marcuse, P.** 1997. The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What has Changed in the Post-Fordist U.S. City. – *Urban Affairs Review*, 33, 228-264.
- Marcuse, P.** 2005. Enclaves Yes, Ghettos No: Segregation and the State. In: *Desegregating The City: Ghettos, Enclaves, And Inequality*. P. Varady (editor), New York: State University of New York Press, pp. 15-30.
- Poole, W. C. Jr.** 1927. Distance in Sociology. – *American Journal of Sociology*, 33, 99-104.
- Rapport, A.** 1983. Environmental Quality, Metropolitan Areas and Traditional Settlements, Habitat. – *INTL*, 7(3/4), 37-63.
- Shieh, E., A. Sharifi, M. Rafeian.** 2011. Identification of factors that assure quality of residential environments, using environmental assessment indices: a comparative study of Two of Tehran's neighborhoods (Zafaranih & Khaniabad). – *International Journal of Architectural Engineering & Urban Planning*, 21 (2), 119-132.
- Steele, F.** 1981. *The sense of place*. CBI Publishing, Boston, 216 p.
- Tognoli, J.** 1987. Residential environments. In: Stokols, D., Altman, I. (Eds.), *Handbook of Environmental Psychology*, vol. 1. Wiley, New York, pp. 655-690.
- Van-Kempen, R.** 2007. Divided cities in the 21st century: challenging the importance of globalization. – *Journal of Housing and the Built Environment*, 22(1), 13-31.
- Van Kempen, R., A. Oëzuëkren.** 1998. Ethnic Segregation in Cities: New Forms and Explanations in a Dynamic World. – *Urban Studies*, Vol. 35, No. 10, 1631-1656.

- Wellner, K., F. Landau, C. Müller.** 2015. Housing Economics and Changing Residential Quality in Berlin. In: 22nd Annual European Real Estate Society Conference. ERES: Conference. Istanbul, Turkey, pp. 216-228.
- *** Technical Report. Interact – researching third country nationals’ integration as a three-way process - immigrants, countries of emigration and countries of immigration as actors of integration, 41. https://www.researchgate.net/publication/276315881_Residential_integration_-_towards_a_sending_country_perspective.